

KARİKATÜRÜN EĞİTİMDE KULLANILMASI

Yrd. Doç. Atilla ÖZER

Yeterli bir inceleme yapıldığında görülecektir ki; eğitimde grafik öğelerin önemli bir yeri vardır. Bu görsel anlatım içerisinde bugüne kadar gözardı edilen bir alan daha vardır ki, bu da eğitimde karikatürün kullanımınıdır.

Aslında bakılacak olursa karikatür kadar hiçbir araç öğretimi ilginç kılmaz. Özellikle gelenekselleşmiş mizah anlayışı olan ülkelerde toplumun mizaha yatkınlığından, onların günlük yaşamına giren karikatürden yararlanmamak büyük eksikliklerdir.

Bir kere karikatür görseldir (göze hitap eder), motivasyon verir, tartışma fırsatı yaratır. Gerek tarihsel, gerekse aktüel tüm konular karikatürle karmaşıklık ve soyutluktan arındırılabilir. Özellikle taşıyıcıdır. Bu durumlarda karikatürle aydınlatılmayan hemen hemen hiçbir konu yoktur. Özellikle Fransa'da bunu ortaya koyan birçok çalışma yapılmıştır (Grünwald, 1979).

Hıfzı Topuz, «İletişimde Karikatür ve Toplum» adlı kitabında «karikatür eğitimde, okul dışı eğitimde, yetişkinlerin eğitiminde bir işlev bulabilir» dedikten sonra, bu konuda Küba'da, Hindistan'da, Almanya'da, Fransa'da yapılan uygulamalardan söz etmektedir. Tarımda, hayvancılıkta, siyasal eğitimde, teknik öğretimde karikatürlü anlatımın uygulandığını belirten Topuz, bu konularda yapılan araştırmalardan da söz etmektedir.

«Karikatürlere bakarak tarihi izlemek üzere çeşitli incelemeler yapılmıştır; Jean Duché'nin (Karikatürlerin Ardınca Fransa'nın İkiyüz Yıllık Tarihi), Jaques Letheve'in (III. Cumhuriyet Döneminde Karikatür ve Basın) ve Grand Cartenet'nin çeşitli incelemeleri bunun en iyi örnekleridir» (Topuz, 1986)

Türkiye'de ve dünyada öğrenme kuramları üzerine pekçok çalışma yapılmıştır ve çalışmalar daha da sürdürülecektir. Özellikle yeni teknolojilerin paralelinde yeni araç-gereçlerin ortaya çıkması, öğretim kuramlarının geliştirilmesi çabası bu konuyu sürekli gündemde tutmaktadır. Öğretimin araçlarla desteklenmesi günümüzde üzerinde ençok durulan konulardan biridir. Araçlarla desteklenen öğretimin anlatıma dayanan öğretime göre daha etkin olduğunu gösteren pekçok araştırma vardır, (Varış, 1978). Yazı tahtasının bile kullanımı araç olma özelliği bakımından üzerinde yapılacak çizimlerin niteliğine göre etkin olabilmektedir. Bir eğitimci yazı tahtasını çok iyi şekilde kullanabilirken, bir başkası bundan hiç yararlanamamaktadır. O nedenle bu basit araçtan bile yararlanabilmek için eğitimcinin öncelikle kendisi eğitilmelidir.

Karikatür gibi bir görsel yardımcı, eğitimcinin yazı tahtası üzerindeki işini fazlasıyla kolaylaştıracaktır. Ama görünen odur ki bu konuya gereken önem verilmemekte bu kolaylıktan pek fazla yararlanan olmamaktadır.

Abraham A. Moles: «Karikatür çok şeyler yapabilir. ...didaktik ya da teknik bir yapıtta, bir kimya ya da bir eczacılık kitabında sadece bir dizi olgunun sentezini değil, aynı zamanda bir didaktiğin öğelerini sağlayabilir» demektedir.

Bir derste belli bir konu işlenirken giriş bilgileri olarak sunulan genel açıklamalarda veya konuya başlangıç noktası olarak yapılan girişlerde karikatür bir provakasyon olarak kullanılabilir. Bu derste bir gülme olayı yaratacaktır ancak bu gülme ciddiyetsizliğin verdiği ortamın yaratılması anlamında değil aksine öğrenmeye doğru kişiyi çekme olayıdır. Tüm eğitimciler bilir ki bir dersin iyi öğrenilmesi ders atmosferi ile doğrudan ilgilidir. Karikatürle derste gülümsemeli bir atmosfer yaratılarak, kuru kuruya anlatılan dersten daha başarılı olması sağlanacaktır.

Özellikle yabancı dil, sosyal bilgiler, tarih, coğrafya gibi derslerde, karikatür iyi bir araç olarak değerlendirilebilme potansiyeli-

ni taşımaktadır. Ancak eğitimciler bunu bugüne kadar pek kullanmamışlardır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi öğretmenin derse uygun materyal bulamaması ya da kendisi çizim konusunda eğitim görmemesidir. Eğitimciler bu konuda ön çalışma yapmakta, hazırlıklı bulunmakta zorluk çekmektedirler. İkinci bir nedeni de karikatüre karşı alışılmış olan geleneksel bir güvensizlikte aramak gerekir. Kamuoyu karikatür çizen kişileri sanki konu ile hep alay eden, normal olayları gereksiz yere abarten kişiler olarak düşünmektedir. Aslında bu böyle değildir. Eğer bir araştırma yapılırsa, hergün gazete ve dergilerde yayınlanan binlerce karikatürü izleyen kişilerden kaçısı acaba o karikatürün gerçek anlamını kavrayabilmektedir. Çok ilgili kişilerin dışında gerçek anlamda karikatürü yorumlayan kişiler pek fazla olmayacaktır. O nedenden dolayıdır ki bugün ülkemizde yayınlanan birçok karikatürün espri düzeyi oldukça düşüktür. Bu nereden kaynaklanmaktadır? Okullarda resim derslerinde bile karikatür çok az anlatılmaktadır. Değerlendirme kriterleri hemen hemen hiç yoktur. Karikatür çizilir, gülünür, anlaşılıyorsa üstünde durulmadan geçilir gidilir. Çok özel durumlarda okuyucular bu karikatürlere karşı tepki gösterirler. Bazen de eleştiri dozu fazla olan karikatürler hedef aldığı kişiler tarafından mahkemeye verilirler. Mahkeme sözcüğü insanları tedirgin eden bir kavramdır. Bu nedenle istemezler. Karikatürü, öğrenciye yarardan çok zarar verecek bir yük olarak görürler.

Bir de karikatürün politik kullanımı vardır. Günümüze kadar karikatür politika ile o kadar iç içe olmuştur ki, bu da eğitimcinin tercihini etkilemektedir. Onu çekingen davranmaya zorlamaktadır.

Bir eğitimci karikatürü derste kullanacaksa bu sanatın alaylı tekniğini, anlatmak istediğini, kalitesini bilmek zorundadır. Eğitimde karikatürün sağlıklı biçimde kullanılabilmesi için önce eğitimci bu konunun önem ve anlamını bilmeli, sonra da öğrencisinin yeterli ve hazır olduğunu hissetmelidir. Ne yazık ki günümüzde eğitimcilerin çok azı bu noktadan yola çıkabilmektedirler. Öğretmenler karikatürü analiz etme bakımından yeterli bilgiye sahip değildirler. Karikatürle çalışma, karikatürün kendisini de çalışmayı gerektirir. Olaya böyle bakıldığında her öğretmen karikatürün anlamını derinleştirme ve öğrencilerine yararlı olacak yardımcı yapmak zorundadırlar. Bu da öğretmenin kendi yeterliğine sahip olmasıyla olanaklıdır.

Karikatür kültürü almış kişilere karikatürden yararlanarak ders verildiğinde o kişiler gerçeği ve özellikle o konudaki problemleri daha iyi anlama yoluna gideceklerdir. Karikatürü gerçeklikle bir arada değerlendirmek gerekliliği bilinçli olmayı, demokratik değerleri bilmeyi gündeme getirecektir. Hoşgörüyü gündeme getirecektir. Bu demektir ki karikatür yoluyla ders gören bir öğrenci, yöntem iyi olduğu takdirde öğrenme ve uygulama aşamasında demokratikleşme yolunda olacaktır, (Grüneward, 1979).

Karikatürlü dersler için bir genel planlama ve yöntem genel olarak formüle edilemez. Her dersin hatta her ders konusunun kendine göre kuralları vardır. Bu duruma uygun çözümler düşünülmelidir. Bu sadece karikatür için geçerli olmayıp, tüm araçların kullanımında da böyledir. Tebeşirden öğretim makinasına kadar hangi araç kullanılırsa kullanılsın, önemli olan husus bunların öğretim amacıyla nasıl kullanıldıklarıdır (Varış, 1978). Aslında eğitimciler de bunun ayrımını bilmektedirler.

Ders kitaplarında da karikatürden yararlanmak mümkündür. Ancak bugün kullanılan pekçok kitapta karikatürün dışındaki araçlarla görselleştirme sağlanmakta, bu görselleştirmede yanlışlıklar da yapılmaktadır. Konuyla ilgili İstanbul Alman Kültür Merkezi'nde bir konferans veren uzman Theo Scherling, bir ders kitabının görselleştirilmesi sırasında aşağıdaki noktalara önem verilmesini öğütlemetedir.

a) Görselleştirme; öğrenen kişinin (hedef kitlenin) yaşına ve kitabın amacına uygun olmalı.

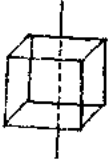
b) İşlenen konular görsel anlatıma izin vermeli.

c) Çizgiler karmaşık ve çok anlamlı olmayacak biçimde basit ve yalın olmalı.

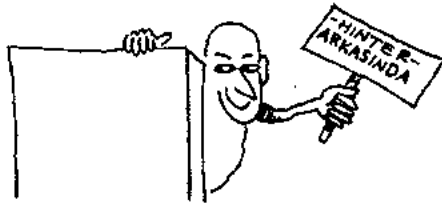
e) Çizimler, öğrenene yaratıcı olma fırsatı vermelidir.

Birçok ders kitabında basit olmayan, karmaşık ve çok anlamlı semboller kullanılmaktadır. Bunlar öğrenmeyi kolaylaştırmaktan çok zorlaştırmaktadırlar.

Bir yabancı dil dersinde «arkasında» sözcüğünü anlatmak için birçok ders kitabı (Şekil 1) deki gibi bir gösterim kullanmaktadır. Bu gösterim teknik eğitim almış kişilerin anlayabileceği bir yöntemdir. «Arasından, içinden» anlamlarını verme tehlikesi de taşı-

Şekil: 1

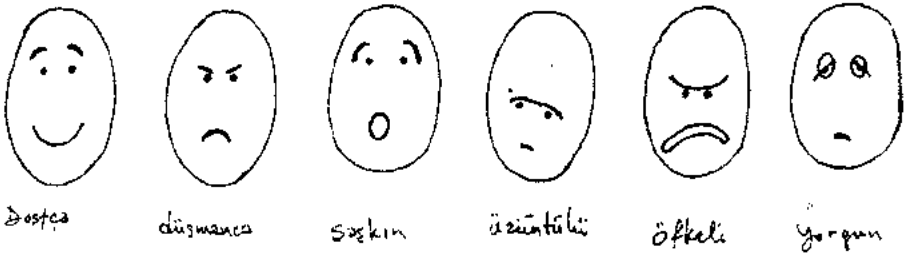

Şekil: 2

maktadır. Bunun yerine (Şekil 2) deki gibi bir çizimle hem açıklık ve netlik kazandırmış, hem de karikatürün hoş giden mizahsal anlatımından yararlanılmıştır.

Yazının bundan sonraki bölümünde, eğitimciler açısından karikatür çiziminin bazı pratik yolları anlatılacaktır.

Karikatürde en çok zorluk çekilen çalışma, insan çizimi konusundadır. Bir insan karikatürünün karakteristik öğeleri yüz ve vücut ile onların hareketleridir. Yüz anlatımında ağız ve gözler ana rolü üstlenirler. Yüzdeki ağız ve gözleri ifade eden çizgiler yükselen türden ise hoş olma ve olumlu duyguları yaratır. Aşağıya doğru eğik çizgiler ise bunun tam tersi hoş olmayan olumsuz, üzüntülü duyguları oluşturur. Ve yine küçük çizgiler içe dönük duyguları, büyük çizgiler ise atılgan, dışa dönük duyguları gösterirler. (Şekil-3 teki birkaç örnekte olduğu gibi)

Şekil: 3

Yüzdeki bu değişiklikleri «mimik» olarak tanımlayabiliriz. Mimik, bu çizimlerde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin; gülme'yi görselleştirmek istiyorsak burnu yukarıya doğru çizmeli, ağız büyük ve çizgilerini yukarıya doğru götürmeliyiz. Gülmenin

Gülümseyen

Gülen

Kahkaha atan

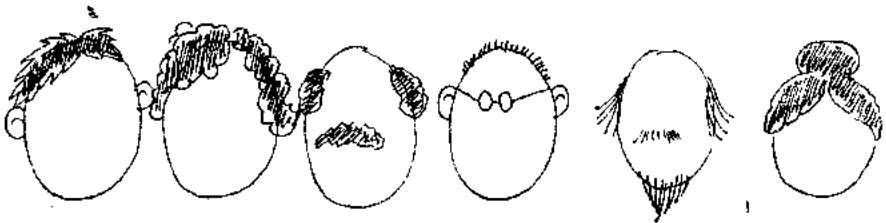
Şekil: 4

şiddeti arttıkça ağız daha fazla büyüyecektir. Yüz ifadesinde burun çok fazla önem taşımamaktadır. Genelde burun sadece yönü gösterir.

Şekil: 5

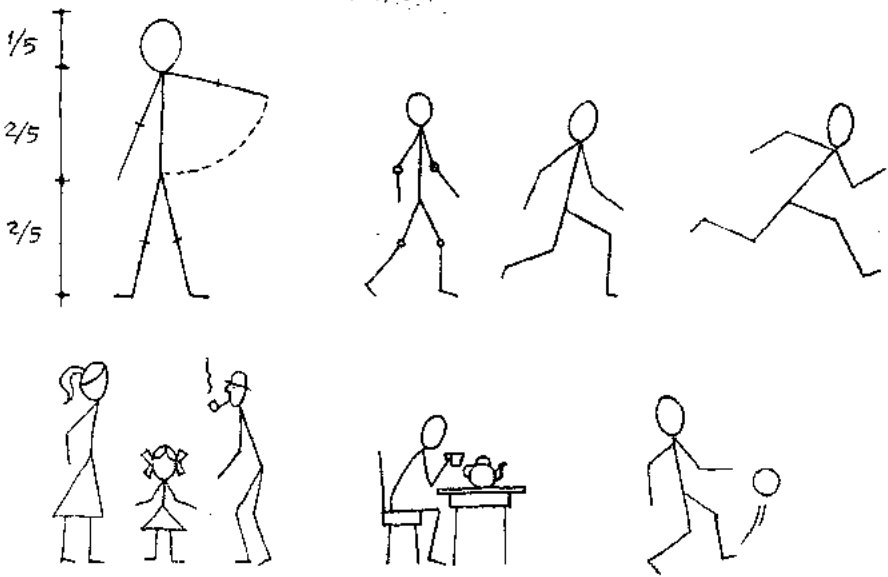
Üzgün bir yüz ifadesinde baş genellikle öne eğiktir. Gülen bir yüz ifadesinde ise baş yukarıya doğru kalkmış görünür. Duygular ne kadar kötü olursa, kaşlar da o kadar inik (çatılmış) olmaktadır. Öfke arttıkça kaşlar göze yaklaştırılır, neşelendikçe kaşlar gözden uzaklaştırılır. Öfkenin şiddetine göre ağız çizgileri büyür ve uçları aşağıya doğru döner. Ayrıca kişilerin saç, sakal, gözlük gibi kişilik veren ayrıntılarını da unutmamak gerekir. (Şekil 6)

Şekil: 6

Yüz ifadelerini, bu örneklerden daha fazlasını alıştırma yapma ksuretiyle çoğaltmak mümkündür.

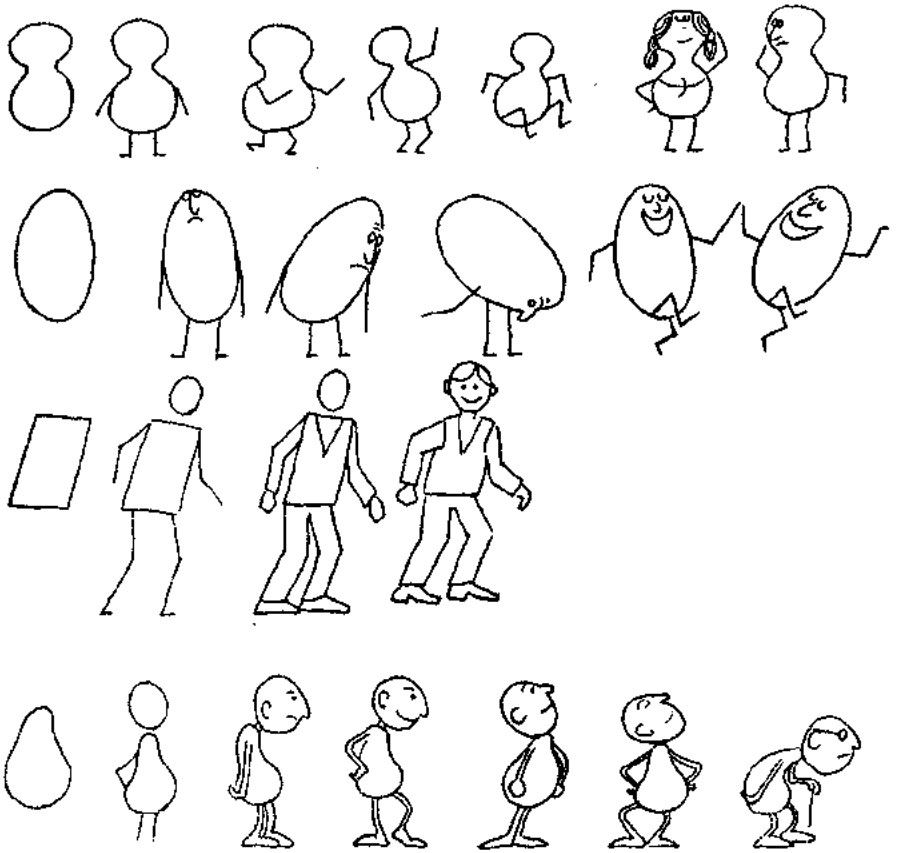
İkinci olarak insan vücudu ve hareketlerini çalışmak gerekir. Bu çizimlerde en önemli husus hareketlerin doğru olmasıdır. Eğer hareketler doğru verilirse biçim ne kadar basit olursa olsun hedefe ulaşılacaktır. Şekil-7 de olduğu gibi insan vücudu baş büyüklüğüne göre basitçe oranlanırsa, çizim daha da kolaylaşacaktır. 1/5 oranın-

Şekil: 7

da baş, 2/5 oranında gövde ve 2/5 oranında bacaklar olmak üzere ölçülenebilir. Kol ve bacakların tam ortalarında eklem yerleri vardır. Bu eklem yerlerinden hareketle örnekte görülen yürüyüş kolayca çizilebilir. Bu çöp adamın pek çok hareket ve pozisyonu çevrede gözlenen insan görüntülerine göre çoğaltılabilir.

Bu kadar basit ve kolay çizim insan figürü açısından oldukça yeterlidir. Ancak gerek üslup bakımından ve gerek ayrıntılar açısından «8» sayısını andıran figürler «0» harfini, dikdörtgeni veya armut biçimini andıran figürlerden birini seçerek te hedefe ulaşmak mümkündür. (Şekil 8)

Şekil: 8

Buraya kadar, insanların genel görünüşleri ve mimikleri üzerinde durulmuştur. Bir olayın açıklanması bu çizimlere göre biraz daha zordur. Bir kişinin, başka kişilerle ya da eşyalarla olan bağlantısı o illüstrasyondaki olayı belirler. Bu tür çalışmalarda işi karmaşıklıktan kurtarmak için önem taşımayan, konuyu açıklamakta yararı olmayan şeyler çizilmez veya çok basit olarak belirtilir. İki kişi arasında geçen bir konuşmanın nerede geçtiğini belirtmek için arka planda olayın geçtiği yeri gösterirken kişileri karışık çizgiler içerisinde boğmamak için arka planda kalan çok karakteristik öğeleri çizip bazı ayrıntılardan vazgeçmek gerekmektedir.

Karikatürlü kompozisyonlardan istenilen sonuç alınabilmesi için, öğrencinin görsel algılama konusunda hazırlanmış olması gerektir. En önemli prensip görsel algılama yönünün soldan sağa doğru olmasıdır.

Genel olarak boş bir kağıdı soldan sağa doğru doldurmaya başlarız. Yazıyı soldan sağa doğru yazarız. Bir olayı da soldan sağa doğru incelemek, ya da bir resmi soldan itibaren bakmaya başlamak görsel algılama alışkanlığıdır. En fazla dikkati çeken şeyler ya soldadır veya ortada. Daha az önemli olanlar ise sağdadır. Güneşin doğuşu ifadesi için, güneş kağıdın soluna çizilir, batma ifadesinde sağa çizilmektedir.

Konuşmalarda da bakış yönünün hareketi önem taşımaktadır. Bakış yönü soldan sağa doğru olduğu için önce konuşması gereken kişinin konuşma balonu solda, sonra konuşması gereken kişinin konuşma balonu ise sağda olmalıdır. (Şekil-9)

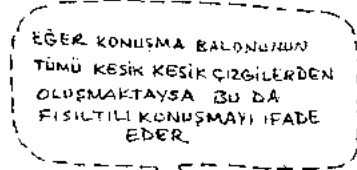
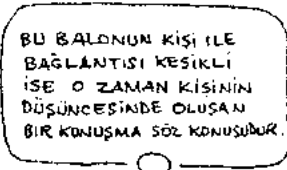
1. YANLIŞ KOMPOZİSYON

2. DAHA DOĞRU! KOMPOZİSYON

Şekil: 9

Ayrıca konuşma balonları da kendi içinde anlam yönünden değişik şekillerde gösterilmektedir. (Şekil-10)

Şekil: 10